

Klaudy K. 2012. Empirikus kutatások a fordító láthatatlanságáról. In: Horváthné Molnár Katalin, Antonio Donato Sciacovelli (szerk.) *Az alkalmazott nyelvészet regionális szerepe. A XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai.* Szombathely. 2011. augusztus 29–31. MANYE–NYME 137–143.

Empirikus kutatások a fordító láthatatlanságáról

Klaudy Kinga

1. A fordító láthatatlanságának többféle értelmezése

Lawrence Venuti híres könyvének megjelenése óta (1995) óta gyakran emlegetjük „a fordító láthatatlanságát” anélkül, hogy különbséget tennénk a műfordítás, a szakfordítás és a fordítástudomány szempontjai között. Pedig itt három jól megkülönböztethető értelmezésről van szó.

A műfordításban, a fordító láthatatlansága nem azt jelenti, hogy nem tudjuk a nevét, hiszen a neve fel van tüntetve a szövegben. Regényfordítás esetében a könyv belső címlapján van a fordító neve, színdarab fordítása esetében a színlapon szerepel, vers, elbeszélés fordítása esetében a tartalomjegyzékben, vagy a fordított mű végén található. Ilyenkor a láthatatlanság azt jelenti, hogy a célnyelvi szövegen nem látszik, hogy fordítás, az olvasó úgy tudja olvasni, mintha eredeti szöveget olvasna.

Venuti könyvében számos angol és amerikai fordításkritikát gyűjt össze, melyek mind gördülékenységéért dicsérik a fordítást, és ha kifogásuk van ellene, akkor is a gördülékenység hiányát róják fel hibául. Milyen a gördülékeny (fluent) fordítás? Nyelve modern és nem archaikus, köznyelvet használ és nem zsargont, nincsenek benne idegen szavak, a szintaxisa nem tükrözi a forrásnyelvi szintaxist, azonnal érthető, nem látszik rajta a fordító munkája (Venuti 1995: 4–5).

A fordító láthatatlansága az író primátusával is összefügg, csak az írónak van joga kreatívnek lenni, eredetit alkotni. És összefügg a fordító társadalmi elismertségével illetve annak hiányával is. Venuti csak az angolszász világot említi, bár a jelenség nyilván sokkal szélesebb körű, bizonyítja ezt a fordítók szerzői jogait nemzetközileg szabályozó, illetve nem egyértelműen szabályozó Berni Egyezmény is. A fordító láthatatlansága az angol világban azzal is együtt jár, hogy a fordítók kulturális filterként is működnek és kiszűrik az idegenséget az angolra fordított művekből. Honosítanak (domestication) ahelyett, hogy megismertetnék az angol olvasókat más kultúrák ízeivel, színeivel (foreignisation). Venuti könyvének célja, hogy

láthatóbbá tegye a fordítókat, és ezért áttekinti az angolra való fordítás történetét a 17. századtól kezdve a honosítás és az idegenítés szempontjából.

A honosítás-idegenítés dichotómiája akárcsak a szabad fordítás és szolgai fordítás dichotómiája a magyar fordítástörténetben is nyomon követhető, úgyszintén a 17. századtól kezdve, elég ehhez csak Pázmányt Pétert idézni: „Igyekeztem azon, hogy deák bötünek értelmét híve magyaráznom, a szólásnak módgyát pedig úgy ejteném, hogy ne láthatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folya, mint-ha először magyar embertől, magyarul íratott volna” (Pázmány 1624). Mivel Venutiéhoz hasonló történeti áttekintéssel a magyar fordításkritikai irodalomról nem rendelkezünk, csak feltételezni tudjuk, hogy a magyar kultúrában is nyilván a fordító láthatatlansága, azaz a honosító fordítás mellett hangzott el több érv.

Másképp jelenik meg a fordító láthatatlansága a szakfordításban. Először is a fordító neve általában nincs is feltüntetve a fordításon, másodsor a gördülékenység, a transzparencia itt nem választás kérdése mint a műfordításban, itt a fordításnak valóban olyannak kell lennie mint a tiszta ablaküvegnek, semmiképpen nem vonhatja magára a figyelmet. Továbbá a szakfordító szerzői jogai még kétségesebbek, mint a műfordítóé: a szakfordító egy megbízót (intézmény, cég, vállalat) képvisel, és a megbízó vállalja a felelősséget a fordításért. A megbízó cég, miután kifizette a fordítást, szabadon használhatja, változtathat rajta, a fordító szerzői jogai itt is tisztázatlanok. A szakfordítók, mondhatni, még láthatatlanabbak, mint a műfordítók.

A fordítástudomány megjelenése a 20. század második felében csak erősítette a fordítók láthatatlanságát. Mivel a fordítástudomány (Translation Studies), akárcsak minden más tudomány is, az általánosításra törekszik. Minél több nyelv, minél több nyelvpár, minél több szöveg, minél több szövegtípus alapján igyekszik fordítási törvényszerűségeket levonni, szükségképpen nem foglalkozik az egyéni fordítói megoldásokkal, vagy a fordítók személyével.

Foglaljuk össze egy-egy mondatban a három megközelítés lényegét. A műfordítói megközelítés kulcsmondata, hogy a fordító kellő alázattal szolgálja a szerzőt vagy az olvasót. A szakfordítói megközelítés kulcsmondata, hogy a fordítás legyen tiszta, mint az ablaküveg. A fordítástudományi megközelítés kulcsmondata, hogy a fordító szövege és tevékenysége legyen annyira általánosítható, hogy tudományos következtetéseket lehessen levonni belőle.

Ennek tükrében meglepő, hogy mikor a fordító és tolmácsolásra jelentkező hallgatóktól megkérdezzük, hogy miért szeretnének fordítók vagy tolmácsok lenni, az indoklások között első helyen szerepel a kreativitás, második helyen a függetlenség (

(szellemi és anyagi), harmadik helyen az intellektuális kihívások, negyedik helyen pedig a változatosság.

2. A fordító személye a fordítástudomány klasszikusainál

A fordítástudomány klasszikusai nem foglalkoztak a fordító személyével. Mint említettük, a fordítástudomány lényege az egyéni fordítói tapasztalatok általánosítása, rendszerbe foglalása, lehetőség szerint fordítási törvényszerűségek megállapítása, ezért a fordítástudomány keletkezésekor a fordító személye szükségszerűen háttérbe szorult. James Holmes térképén (1988), mely hosszú időre megszabta a fordítástudomány főbb kutatási irányait (általános, leíró és alkalmazott fordítástudomány), nincs helye a fordító személyiségére irányuló kutatásoknak. Ez a helyzet a múlt század végén kezdett megváltozni, amikor a fordítástudományban a különböző fordulatok mentek végbe „cultural turn” „sociocultural turn”, és a nyelvészeti megközelítést fokozatosan felváltotta (vagy legalábbis igyekezett felváltani) a kulturális és a szociokulturális megközelítés.

Williams és Chesterman (2002) a fordítástudományban használatos kutatási modelleket három csoportra osztja: összehasonlító modellek, folyamat modellek, és oksági modellek. Az összehasonlító modellek a fordítások szövegét vizsgálják, a folyamat modellek a fordítás folyamatát, az oksági modellek pedig a fordítások okait és következményeit. Vagyis azt, hogy mi van hatással a fordításra, és mire van hatással a fordítás. És itt már szerepet kap a fordító személye.

Egyrészt tehát azt vizsgáljuk, milyen hatással van a fordításra a fordító kognitív állapota (tudása, élettapasztalata, érzelmi állapota, attitűdje, önképe), a fordítói feladat jellege (instrukciók, technikai felszereltség, határidők), és a fordítás szociokulturális körülményei (fordítási tradíciók, nyelvek státusza, a fordítás és a fordítók helye a társadalomban). Másrészt pedig azt vizsgáljuk, milyen hatással van a fordítás a célnyelvi olvasó kognitív és érzelmi állapotára, a célnyelvi olvasó cselekedeteire, a célnyelvi társadalom állapotára, a célnyelvi állapotára, arra, hogy a célnyelvi társadalom tagjai hogyan ítélik meg a fordítást, arra, hogy a különböző kultúrák hogyan vélekednek egymásról. Mint látjuk, a kutatás súlypontja eltolódik a fordító és annak társadalmi helyzete irányába.

3. Empirikus kutatások

A Williams és Chesterman által kijelölt irányokban sok empirikus kutatásra lenne szükség. Egyelőre még nagyon kevés van. Dam és Korning Zethsen 2008-ban végzett egy felmérést a dán vállalati fordítók helyzetéről. Arra voltak kíváncsiak, valóban alacsony-e a fordítók

státusza, és ez hogyan mérhető. Kutatásuk a szociológiai paradigmába illeszkedik bele, terepmunkát végeztek a fordítók körében, összefüggéseket állapítottak meg az életkor, a nemi megoszlás, a neveltetés, a végzettség, a társadalmi státusz stb. között. Vizsgálták a fordítók önképét (hogyan látják magukat a fordítók), és társadalmi megítélését (hogyan látják a fordítókat ugyanannak a vállalatnak az alkalmazottai?).

Kutatásuk módszere az ún. „presztízsz-kontinuum” felhasználása, mely abból indul ki, hogy az egyén magas presztízse a társadalomban négy tényezővel mérhető: (1) magas fizetés, (2) magas képzettség, (3) láthatóság/hírnév, (4) befolyás, hatalom. Nem pólusokról van szó természetesen, hanem skáláról. A megkérdezetteknek arról kellett nyilatkozni, hol helyezkednek el ezen skálán a fordítók?

A kiküldött kérdőívekre 13 dán magánvállalattól kaptak választ. A vállalatok kiválasztási kritériumai a következők voltak: 3-nál több fordító legyen alkalmazásban a vállalatnál, a fordítók főállású fordítók legyenek, és MA fokozattal rendelkezzenek fordításból. Összesen 100 kérdőívet értékelték: 50 fordító és 50 egyéb alkalmazott kérdőívét. A kutatás eredményeit az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat

Dán vállalati fordítók foglalkozási presztízisének mutatói
(Dam és Korning Zethsen 2008 alapján)

Magas/alacsony skála	Fordítók	Nem fordítók
Státusz általában	közepes: 2,87	közepes: 2,94
Fizetés	30 000-34 000 DKK	42 000 DKK
Képzettség	5–6 év	3–4 év: 57%
Titkári teendők	Nem (87%)	Igen (53%)
Hatalom/befolyás	2,57	2,54

A fordítók státuszát általában közepesnek ítélték mind a fordítók mind a nem fordítók. A fizetésüket a nem fordítók magasabbnak gondolták a valóságnál, a képzettségüket pedig alacsonyabbnak. A nem fordítók 53 százaléka úgy gondolta, hogy a titkári teendők együtt járnak a fordítói foglalkozással, míg a fordítók 87 százaléka úgy gondolta, hogy nem. A fordítóknak a hatalom és befolyás szempontjából elfoglalt helyét mind a fordítók, mind a nem fordítók közepesre értékelték. A szerzők a fordítók láthatóságát (visibility) is vizsgálták: hol van a munkahelyük, a legtávolabbi zugban vagy a vállalat központi helyén, mennyire ismerik

őket a nem fordítók, mennyire vannak tudatában munkájuk fontosságának? A „Hány fordítót ismer névről” kérdésre az alábbi arányokban válaszoltak az egyéb dolgozók: 71% mindegyiket, 17% néhányat, 13% egyet sem.

4. Az EU fordításpolitikájának szerepe a fordító státuszának megváltozásában

A fordítói szakma presztízsének növekedéséhez nagymértékben hozzájárul az Európai Unió fordításpolitikája. Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságában (Directorat General for Translation), a Parlamentben és a többi központi uniós intézményben dolgozó fordítók első benyomása, hogy itt minden a fordítókért van. Kiválóak a munkakörülmények, csökkennek a titkári, szervezési teendők, csökken az izoláltság, van kivel megbeszélni a problémákat. Ezzel együtt jár, hogy nő a fordítók felelőssége is. Az új fogalmakkal sokszor a fordítók találkoznak először és így a terminológusi munkát is nekik kell elvégezniük. Ebből a szempontból nagyon fontos az elméleti háttér megteremtése. Magyarországon a közelmúltban két doktori értekezés is született a témában Rádai-Kovács Éva (2009) értekezése az euroterminus-ról szól, Fischer Mártáé (2010) pedig a magyar fordítók terminológiai munkájáról. A *Fordítástudomány* című folyóirat gyakran közöl elméleti tanulmányokat az Európai Unió intézményeiben folyó fordítói/ terminológusi munkáról. Az elméleti megalapozás a jövőben egyre nagyobb szerepet játszhat a fordítói szakma társadalmi presztízsének növelésében.

Irodalom

- Dam, H., Korning Zethsen, K. 2008. Translator Status. A Study of Danish Company Translators. *The Translator* Vol. 14. No.1. 71–96.
- Fischer M. 2010. A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra. PhD értekezés, Budapest: ELTE.
- Holmes, J. 1973/88. *The Name and Nature of Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi.
- Pázmány P. 1624. Kempis Tamásnak Christus követeserül Négy könyvei. Ford. Pázmány P. Viennae Austriae, Ex officinâ Typograficâ Matthaei Formicae.
- Rádai-Kovács É. 2009. Az euroterminus, avagy az európai uniós terminológia jellemzői. PhD értekezés, Bp: ELTE.

Venuti, L. 1995. *The Translators' Invisibility. The History of Translation*. London:
Routledge.

Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in TS*.
Manchester: St Jerome.